

פטרס האיברי ושאלת המקומות הקדושים

מכון מחקרים ישראלי

ועידת כלקדון (Chalcedon), שהתקיימה בשנת 451 לספירה, נועדה לשים קץ לפולמוס הכריסטולוגי הגדול שהסעיר את מנהיגי הכנסייה במחצית הראשונה של המאה החמישית. פולמוס זה, ששימשו בו בערבוביה להט תאולוגי ומאבקי כוח כנסייתיים, נסב על שאלת היחס שבין הטבע האלוהי לטבע האנושי בדמותו ההיסטורית של ישו. ועידות כנסייתיות שונות התכנסו כדי למצוא ואף לכפות פתרון לשאלה זו אולם הפולמוס הלך והתפתח מתוך דינמיקה של הגדרה וניסוח מחודשים של העמדות התאולוגיות. ניתן לומר בהכללה גסה ששתי עמדות עקרוניות מנוגדות עמדו להכרעה ערב ועידת כלקדון: העמדה המונופיזיטית והעמדה הדואופיזיטית. על פי העמדה המונופיזיטית, שזכתה לתמיכה רחבה במיוחד בשורות הכנסייה במצרים ובארץ-ישראל, לאחר האינקרנציה (ההתגשמות בבשר) התקיים בישו טבע אחד בלבד, הטבע האלוהי. כנגד זאת החזיקו הדואופיזיטים בדעה שבישו ההיסטורי התקיימו שני טבעים, אלוהי ואנושי, בישות אחת מתוך אחדות, ויחד עם זאת בצורה פרדוקסלית נשמרו הייחוד וההבחנה שבין הטבעים. בעמדה זו צידדו ערב ועידת כלקדון הקיסר החדש מרקיינוס (Marcianus, 450-457) והאפיפיור לאו (Leo, 440-461), והיא שהתקבלה בוועידה. שתי עמדות אלה התפתחו למעשה במקביל בתגובה לתפיסתו של נסטוריוס (Nestorius) שבישו היו שני טבעים נפרדים לחלוטין, תפיסה שנדחתה בוועידת אפסוס הראשונה (Ephesus, 431).¹ בישוף

1 על הפולמוס הכריסטולוגי סביב דמותו של ישו והרקע לוועידת כלקדון ועל ההיבטים השונים של הוועידה ראה: A. Grillmeier & H. Bacht, *Das Konzil von Chalkedon: Geschichte und Gegenwart*, Würzburg 1951; R.V. Sellers, *The Council of Chalcedon*, London 1953; A. Grillmeier, *Christ in Christian Tradition*, I, London 1975

ירושלים, יובנליס (Juvenalis, 422 לערך - 458), היה מראשי המחנה המונופיזיטי, שידו הייתה על העליונה עד ועידת כלקדון. אולם בוועידה זו שינה יובנליס את עמדתו והצטרף למחנם של הקיסר והאפיפיור, וזאת בניגוד לעמדתם של רוב מנהיגי הכנסייה הארץ-ישראלית. בתמורה לתמיכתו זכתה ירושלים למעמד המיוחד של פטריארכיה השווה למעמדן של הפטריארכיות הגדולות באימפריה, רומא, אלכסנדריה, אנטיוכיה וקונסטנטינופוליס.² בתקופה זו הפכה הנזירות בית יוצר חשוב לגיוס אישים לכהונות כנסייתיות³ ואף הלכה וגברה מעורבותם של נזירים ובתוכם נזירי ארץ-ישראל בפוליטיקה הכנסייתית הביזנטית. לדוגמה נציגיו של אותימיוס (Euthymius, מת 473), מנהיג נזירי מדבר יהודה באמצע המאה החמישית, השתתפו בוועידת אפסוס הראשונה, בוועידת אפסוס השנייה (449) ובוועידת כלקדון.⁴

ועידת כלקדון עוררה התנגדות בקרב מונופיזיטים בחלקים שונים של הקיסרות הביזנטית במזרח, ומרד גלוי במצרים ובארץ-ישראל.⁵ דומה שבעקבות דיכוי המרד המונופיזיטי בארץ-ישראל ועל רקע השליטה החדשה של תומכי כלקדון בירושלים ובמקומות הקדושים והרדיפה והגירוש של מנהיגים מונופיזיטים, עמדו הנוצרים המונופיזיטים בירושלים ובמקומות קדושים אחרים ובארץ-ישראל בכלל בפני דילמה מיוחדת. נראה שהמצוקה שפקדה את המונופיזיטים בארץ-ישראל יצרה בעיות מיוחדות בחוגים מונופיזיטיים מקומיים בעניין המקומות הקדושים והעלייה לרגל לאתרים אלו. התפתחויות אלו מוצאות את ביטויין בקורות חייו של פטרוס האיברי (417-491 לערך)⁶ - נסיך, עולה רגל, נזיר, חוזה ובעל נסים, בישוף ומנהיג מונופיזיטי כריזמטי.

פטרוס האיברי

המקור העיקרי לידיעותינו על פטרוס האיברי הוא החיבור ההגיוגרפי 'חיי פטרוס האיברי', שכתב יוהנס מבית רופינא שבסוריה (יוהנס רופוס), תלמידו של פטרוס וירשו כבישוף מיומא, פרוור הנמל של עזה. חיבור זה נכתב ביוונית בשלהי המאה החמישית או בראשית המאה השישית, אולי על רקע המאבק

- 1 H. Chadwick, *The Early Church*, London 1993, pp. 192-205 (revised edition), pp. 520-557 'פטריך, נזירות מדבר יהודה בתקופה הביזאנטית, ירושלים תשנ"ה, עמ' 306-301.
- 2 E. Honigmann, על הקריירה הנפתלת של יובנליס ותפקידו בהשתלשלות העניינים שהוליכה לוועידת כלקדון ראה: 'Juvenal of Jerusalem', *DOP*, 5 (1950), pp. 211-279
- 3 יובנליס עצמו היה ככל הנראה נזיר במנזר ששכן במורד הקדרון בקרבת ירושלים, קודם שנתמנה לבישוף העיר. ראה: John Rufus, *Plerophoriae*, ed. F. Nau (PO, 8), Paris 1911, chap. 16 [להלן: פלרופוריות].
- 4 ראה: Cyril of Scythopolis, *Vita Euthymii*, ed. E. Schwartz, Leipzig 1939, chaps 20, 27. לתרגום אנגלי של חיבורי קירילוס מסקיטופוליס ראה: R.M. Price, *Lives of the Monks of Palestine by Cyril of Scythopolis*, Kalamazoo 1991
- 5 על המרד המונופיזיטי בארץ-ישראל ראה: הוניגמן (לעיל, הערה 2), עמ' 257-247; D.J. Chitty, *The Desert a*; 257-247; L. Peronne, *La chiesa di Palestina e le controversie christologiche*, Brescia 1980, pp. 149-153; F. Winkelmann, 'Konzeptionen des Verhältnisses von Kirche und Staat in frühen Byzanz, untersucht am Beispiel der Apostasia Palästinas (452-453)', V. Vavrinek (ed.), *From Late Antiquity to Early Byzantium*, Prague 1985, pp. 73-85
- 6 P. Devos, 'Quand Pierre L'Ibère vint-il à Jérusalem?', *Analecta Bollandiana*, 86 (1968), pp. 337-350

המונופיזיטי, שזכה לאהדה בחוגי השלטון בזמנם של הקיסרים זנון (Zenon, 474-475, 491-476) ואנטססיוס (491-518). כמו חיבורים מונופיזיטיים רבים אחרים גם חיבור זה הגיע לידינו רק בתרגומו הסורי.⁷ ידיעות נוספות על פטרוס מופיעות בחיבור התעמולה המונופיזיטית של יוהנס רופוס, 'פלוֹרופוריות' (Plerophoriae), שנכתב באותה עת, ובחיבוריו של ההיסטוריון המונופיזיטי זכריה הרטור, אף הוא מחסידיו של פטרוס, ואלה שרדו גם הם בתרגום סורי.

פטרוס היה נסיך איברי, היינו גאורגי, ושמו המקורי נברנוגיוס (Nabarnugios).⁸ בהיותו בן שתיים-עשרה נשלח כבן ערובה פוליטי לחצרו של הקיסר תאודוסיוס השני (Theodosius, 408-450) בקונסטנטינופוליס להבטיח את נאמנותה של איבריה לקיסרות ולא לאימפריה הפרסית הסאסאנית.⁹ נברנוגיוס התחנך בחצר הקיסרית תחת חסותם של הקיסר ואשתו אודוקיה (Eudocia).¹⁰ הוא התמנה בצעירותו לאחראי לאורוות המלכותיות בבירה, תפקיד שנשט מאוחר יותר.¹¹ העלם הפך בהדרגה לירא שמים ונטה לסגפנות, מגמה שטיפח יחד עם בן לווייתו ומדריכו הרוחני, מיתרידטס (Mithridates), הוא יוהנס הסריס. אורח חייו האסקטי של הנסיך ותביעותיו עוררו התמרמרות בקרב עובדי הארמון, אולם הוא התעלם מהם ואף הפך את חדרו למקדש-מעט שהקדיש לשרידיהם של מרטירים פרסים.¹²

אודוקיה

פטרוס (נברנוגיוס) השתוקק להימלט מהארמון ולעלות לרגל לירושלים. בעודו חוכך בדעתו השתדלו משרתיו להניאו מצעד זה ואף ניסו למנוע ממנו בכוח את העלייה לרגל. ייתכן שההשלכות הפוליטיות האפשריות של מעשה כזה הן שעייכבו את בריחתו.¹³ כשהגיע פטרוס לגיל עשרים לערך¹⁴ החליטו

7 החיבור יצא לאור במהדורה דו-לשונית של הטקסט הסורי עם תרגום לגרמנית *Petrus der Iberer: Ein Charakterbild* zur Kirchen- und Sittengeschichte des fünften Jahrhunderts, ed. R. Raabe, Leipzig 1895 [להלן: חיי פטרוס האיברי; מספרי העמודים יירשמו על פי עמודי הנוסח הסורי במהדורה זו]. לתמצית מפורטת של תוכן החיבור ראה: J.B. Chabot, 'Pierre l'Ibérien, évêque monophysite de Mayouma [Gaza] à la fin du Ve siècle', *ROL*, 3 (1895), pp. 367-397. על יוהנס רופוס וזיהויו כמחבר הביוגרפיה האנונימית של פטרוס ראה: E. Schwartz, *Johannes Rufus, ein monophysitischer Schriftsteller*, Heidelberg 1912. זכריה הרטור כתב אף הוא ביוגרפיה של פטרוס אך היא אבודה, ראה: D.M. Lang, *Zacharias Rhetor, Vita Severi*, ed. M.A. Kugener (*PO*, 2, 15), Paris 1903, p. 83. לאנג רצה לקשור את הביוגרפיה הגאורגית המאוחרת של פטרוס עם זו האבודה של זכריה הרטור, ראה: D.M. Lang, 'Peter the Iberian and his Biographers', *Journal of Ecclesiastical History*, 2 (1951), pp. 158-168. ביוגרפי קצר של פטרוס מובא גם בחיבורו של יוהנס מבית אפסוניה 'חיי סוודוס', ראה: *Vie de Sévère par Jean de Beith-Aphthonia*, ed. M.A. Kugener (*PO*, 2, 3), Paris 1904, pp. 219-223.

8 חיי פטרוס האיברי, עמ' 4.

9 שם, עמ' 15-16.

10 שם, עמ' 16.

11 *Zacharias Rhetor, Historia Ecclesiastica*, ed. E.W. Brooks (CSCO, 83), Louvain 1919, book III, chap. 4. אנגלי של הטקסט יצא לאור בידי F.J. Hamilton & E.W. Brooks, *The Syriac Chronicle known as that of Zacharia of Mitylene*, London 1899. חיבור ההיסטוריה שרד רק בקיצור סורי ששולב בכרוניקון אנונימי מהמחצית השנייה של המאה השישית. רק ספרים 3-6 של כרוניקון זה הם מפרי עטו של זכריה, ראה: E. Honigmann, *Patristic Studies, Vatican* 1953, pp. 194-204; P. Allen, 'Zachariah Scholasticus and the Historia Ecclesiastica of Evagrius Scholasticus', *JThS*, n.s. 31 (1980), pp. 471-488.

12 חיי פטרוס האיברי, עמ' 7-18, 21; זכריה הרטור, היסטוריה כנסייתית (שם).

13 חיי פטרוס האיברי, עמ' 20.

14 שם.

לבסוף הוא ויוהנס (נברנוגיוס ומיתרידטס) לצאת למסע עלייה לרגל למקומות הקדושים.¹⁵ יוהנס רופוס, מתברר ההגיורפיה של פטרוס, אינו מוסר אם התכוונו להישאר במקומות הקדושים בארץ ישראל או שהיה בדעתם לשוב עם סיום המסע לקונסטנטינופוליס. לדבריו מאחר שפטרוס היה בן ערובה היה עליהם להימלט מהבירה מתופשים לעבדים.¹⁶ אולם נראה שגם אם אכן ברחו פטרוס ויוהנס, איש לא יצא לרדוף אחריהם, ואף משהגיעו לירושלים לא טרח איש ללוותם חזרה לקונסטנטינופוליס על אף ששהותם בירושלים הייתה ידועה ברבים.

נתיב עלייתם לרגל של פטרוס ויוהנס הסריס חצה את אסיה הקטנה וסוריה. הם נשאו עמהם את שרידי המרטירים הפרסים בקופסה עשויה זהב ואת ספר הבשורה של יוחנן שבתוכו הניח פטרוס כפיס מהצלב הקדוש שקיבל מאנשי דת שנהגו להביא שרידים קדושים מירושלים לקיסר.¹⁷ בדרכם נחשדו השניים כעבדים בורחים ונעצרו,¹⁸ אולם עד מהרה שוחררו והגיעו בשלום לירושלים.¹⁹ משקרבו לירושלים, וראו ממרחק של חמש סטדיות את גגותיהן הזוהרים של כנסיית התחייה (האנסטזיס), דהיינו כנסיית הקבר, וכנסיית העלייה לשמים, קראו בקול את הפסוק מישעיה לג: 'חזו ציון קריית ישועתינו, עיניך תראינה ירושלים' (כבנוסה תרגום השבעים); הם נפלו על פניהם והחלו מתקדמים על ברכיהם עד שנכנסו לעיר ובאו אל כנסיית התחייה, נשקו את בסיס הצלב, התייפחו ושיבחו את האל כאילו היו עם ישו בשמים.²⁰ מלניה (Melania) הצעירה קיבלה את פטרוס ויוהנס במנזר הגברים שלה שעל הר הזיתים, וגרונטיוס (Gerontius), אב המנזר ובן ירושלים, העניק להם את גלימת הנזירים יחד עם שמותיהם החדשים, פטרוס ויוהנס, בטקס שנערך בכנסיית התחייה.²¹ מלניה פגשה את פטרוס כבר קודם לכן, בעת ביקורה בקונסטנטינופוליס שבו מילאה תפקיד חשוב באירוס הנסיכה אודוקסיה, בתם של תאודוסיוס השני ואודוקיה, לקיסר השותף ולבטינינוס השלישי. ייתכן שבהזדמנות זו מילאה מלניה את לבו של פטרוס תשוקה לחקות את דרך המופת של חייה.²² כך התחדש הקשר בין פטרוס, עולה הרגל המלכותי, למלניה ולמרכז הנזירות האריסטוקרטי בהר הזיתים, בראשית הקריירה שלו בארץ ישראל. קשר מוקדם זה התהדק עוד יותר עם הפקדת שרידי המרטירים הפרסים שהביאו עמם פטרוס ויוהנס, יחד עם שרידים של ארבעים המרטירים של סבסטה שבארמניה,²³ במרטיריון שנבנה בידי אודוקיה בהר הזיתים. קירילוס, בישוף אלכסנדריה, הוא שערך

15 שם, עמ' 22.

16 שם, עמ' 23.

17 שם, עמ' 23-24, 39.

18 שם, עמ' 25.

19 שם, עמ' 26.

20 שם, עמ' 27.

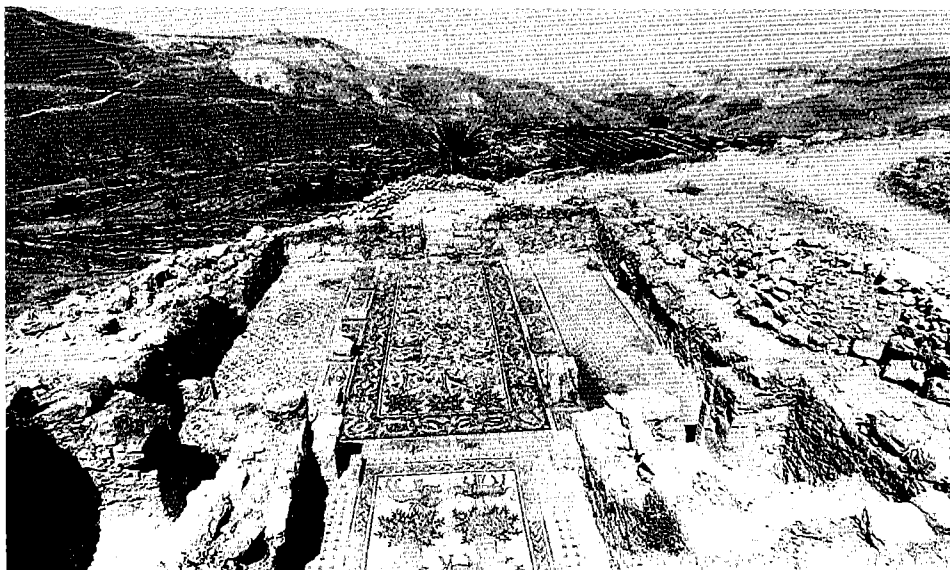
21 שם, עמ' 30-32. על מלניה הצעירה ראה: *Vie de Sainte Mélanie*, ed. D. Gorce (*Sources Chrétiennes*, 90), Paris: 1962.

E.A. Clark, *The Life of Melania the Younger*, New York 1984. לתרגום אנגלי של חיבור זה ראה: 1962.

22 חיי פטרוס האיברי, עמ' 30. על ביקורה של מלניה בקונסטנטינופוליס ראה: חיי מלניה (שם), פרקים 53-56.

23 ארבעים המרטירים היו לפי המסורת חיילים נוצרים בצבא הרומי שנדונו על אמונתם בזמן שלטונו של הקיסר ליקיניוס במזרח (308-324). הם קפאו למוות לאחר שעמדו עירומים במשך לילה שלם באגם קפוא. סיפורם זכה להנצחה בידי אבות כנסייה מפורסמים כבסיליוס הגדול, גרגוריוס מניסה ואפרם הסורי, ופולחנם התפשט במהירות ברחבי האימפריה וסביבו התפתחה איקונוגרפיה עשירה. ראה על כך בקיצור: A. Kazhdan & N.P. Sevcenko, 'Forty Martyrs of Sebasteia', *The Oxford Dictionary of Byzantium*, II, pp. 799-800.

את טקס הפקדת השרידים בעת שהותו בירושלים לרגל חגיגת הייסוד של כנסיית סטפנוס, שנבנתה בזמנה של אודוקיה. חגיגה זו התקיימה יום קודם לכן בנוכחותה של הקיסרית, ששהתה אף היא בארץ-ישראל באותו הזמן במסגרת מסע הצליינות הראשון שלה למקומות הקדושים (438/9).²⁴ הקשר בין אודוקיה, מלניה ופטרוס חודש אפוא בירושלים.

רצפת הכנסייה של
הזיאקון תומס בהר
נבו, מבט ממזרח

אולם פטרוס ויוהנס לא הסתפקו בביקור במקומות הקדושים שבירושלים ובסביבתה. אנהנו לומדים בעקיפין למצער על מסע אחד שערכו השניים לעבר הירדן בחברתו של נזיר נוסף, כדי לבקר במקומות קדושים ובראשם קברו של משה בהר נבו.²⁵ ייתכן שיוהנס רופוס בחר להצניע פרטים נוספים המציגים את פטרוס ויוהנס כעולי רגל טיפוסיים הנעים במסלולי הצליינים המקובלים לאור היחס שפיתח פטרוס מאוחר יותר כלפי המקומות הקדושים וכלפי העלייה לרגל אליהם. עדות נוספת להערצה שהעריצו השניים את המקומות הקדושים בשלב מוקדם זה היא ביקורם המיוחד בכנסיית התחייה כדי למצוא בה מזור למחלת העור שאחזה בפניו של יוהנס.²⁶

פטרוס העדיף אפוא לוותר על מלוכה באיבריה ולהיות נזיר בירושלים. מן הביוגרפיה שלו עולה דמות של אדם בעל סתירות פנימיות עמוקות. מצד אחד מתארו רופוס כאדם שמונע על ידי נטיות

24 חיי פטרוס האיברי, עמ' 33-34. על אודוקיה והקריירה הארץ-ישראלית שלה ראה: K. Holm, *Theodosian Empresses*, Berkeley 1982, pp. 112-224. על קשריו של קירילוס עם ארץ-ישראל ראה: F.M. Abel, 'St. Cyrille d'Alexandrie dans ses rapports avec la Palestine', *Kyrilliana 444-1944*, Cairo 1947, pp. 214-220.

25 חיי פטרוס האיברי, עמ' 85. על עבר הירדן והר נבו כאתרי עלייה לרגל, ראה בתיאור מסעה של אגריה: *Itinerarium Egeriae*, eds. A. Franceschini & R. Weber, *Itineraria et alia geographica*, (CCSL 175), Turnholt 1965, chaps. X-XVI. וראה במהדורה העברית של א' לימור, מסעות ארץ הקודש: עולי רגל נוצרים בשלהי העת העתיקה, תיאורי מסע לטיניים, ירושלים תשנ"ח.

26 חיי פטרוס האיברי, עמ' 40.

אסקטיות קיצוניות וכמי שניתק את קשריו עם העולם החיצון. מצד אחד נראה כאילו נדחף פטרוס ללא הרף לפעילות ציבורית. מתח פנימי זה באישיותו של הנזיר הכריזמטי הפך למאפיין בולט של חייו.²⁷ הוא אהב את משפחתו ונהג לקיים אזכרה שנתית לקרוביו המתים,²⁸ אולם כנזיר סירב לקבל מכתבים מבני המשפחה, ומשנודע לו שאמו מתכוונת לבקרו, מיהר וברח לקפריסין.²⁹ פטרוס נהג בירושלים משמעת נזירית חמורה, אולם לא היה שבע רצון מדרך נזירית זו ושאל לחקות את הנזיר הירושלמי פסריון (Passarion), לדאוג לעניים ולהקים בית לנזירים.³⁰ לבסוף עזב פטרוס את המנזר בהר הזיתים ובנה מנזר משלו מצפון לכנסיית ציון, בסמוך למגדל דוד. מנזר זה נתכנה מאוחר יותר מנזר האיברים. המגרש לבניית המנזר ניתן לו ככל הנראה ללא תמורה, במסגרת מדיניות כללית לעידוד הבנייה בירושלים, שכלל הנראה הייתה עדיין דלילה יחסית בבניינים ובאוכלוסייה.³¹ ברם פטרוס ויוהנס לא הגבילו את פעולתם לתחום מנזרם החדש. רופוס נאלץ להודות שהם עזבו את קונסטנטינופוליס כשברשותם סכום כסף נכבד, וחילקו אותו בירושלים לנזירים ולעניים. את הנותר מן הכסף השקיעו עתה בבניין המנזר שלאחר מכן שימש גם כאכסניה שבה נתנו השניים אירוח חינם לעולי רגל.³² כך הפכו פטרוס ויוהנס מעורבים בפעילות הצליינית בעיר ונטו להתרשל באורח חייהם הנזירי. הנזיר הנערץ זנון, תלמידו של סילונוס (Silvanus) הידוע,³³ הוא שהחזירם להגשמת ייעודם כנזירים. הם הצטרפו תחילה לאחד המנזרים בעיר וזמן מה לאחר מכן שבו למנזרם שליד מגדל דוד.³⁴ בישוף ירושלים יובנליס רצה לסמוך את פטרוס לכמורה אולם פטרוס, נאמן למסורת הנזירית של בריחה מכל עיסוק שדבק בו אבק של שררה וגאווה, הצליח לחמוק ממנו.³⁵ משהתיישבה הקיסרית

27 מתח מעין זה היה משותף לנזירים רבים וניכר גם בקורות חייהן של דמויות מפורסמות בנזירות הביזנטית כסבס (532-439) ותאודורוס מסיקון (מת בשנת 613). ראה: A.-J. Festugière, *Brussels: Vie de Théodore de Sykeon*, ed. A.-J. Festugière, Brussels: 1970; Cyril of Scythopolis, *Vita Sabae* ed. E. Schwartz, Leipzig 1939

28 חיי פטרוס האיברי, עמ' 6.
29 שם, עמ' 12. סבס לעומת זאת ביקר כנזיר את הוריו באלכסנדריה (חיי סבס, [לעיל, הערה 27], פרק 9), ולעת זקנתה קיבל את פני אמו בביקורה בירושלים (שם, פרק 25). בשאלת הניתוק מבני המשפחה שעל הנזיר לגזור על עצמו, במעשה ובמחשבה, התקיימו גישות מקילות ומחמירות יותר בחוגי נזירות שונים.

30 חיי פטרוס האיברי, 35. פסריון (מת בשנת 429) היה דמות חשובה בחיי הכנסייה והנזירות בירושלים בראשית המאה החמישית. הוא הקים בית תמחוי מחוץ לשער המזרחי של העיר ומנזר שיתופי (קונוביון) בתחומה של כנסיית ציון הקדושה בהר ציון. ראה: צייטי (לעיל, הערה 5), עמ' 86; פטריך (לעיל, הערה 1), עמ' 32, 236-234.

31 חיי פטרוס האיברי, עמ' 44-45.
32 שם, עמ' 46.

33 סילונוס היה נזיר יליד ארץ-ישראל ששהה במרכז הנזירות סקטיס במצרים ולאחר מכן בסיני, ולבסוף הקים עם תבורתו בשלהי המאה הרביעית מנזר ליד גרר שבצפון הנגב המערבי. הוא וכמה מתלמידיו וביניהם זנון נזכרים באוסף 'דברי אבות המדבר' (*Apophthegmata Patrum*), מחיבורי היסוד במסורת הנזירות הקדומה. ראה: צייטי (לעיל, הערה 5), עמ' 71-73; M. Van Parys, 'Abba Silvain et ses disciples, une famille monastique entre Scété'; *Irénikon*, 61 (1988), pp. 315-331; et la Palestine à la fin du IVe et dans la première moitié du Ve siècle', pp. 451-480. הופעתם של נזירים ארץ-ישראלים בני חוגם של סילונוס וזנון באוסף 'דברי אבות המדבר' הביאה לסברה שאוסף זה נערך במרכז הנזירות שצמח באזור עזה. ראה: L. Regnault, 'Les Apophthegmes des Pères en Palestine aux Ve-VIe siècles', *Irénikon*, 54 (1981), pp. 320-330. הנזירות במצרים ראה: S. Rubenson, 'The Egyptian Relations of Early Palestinian Monasticism', A. O'Mahony, G. Goran & K. Hintlian (eds.), *The Christian Heritage in the Holy Land*, London 1995, pp. 35-46

34 שם, עמ' 47-48.

35 שם, עמ' 50; פלרופוריות, פרק 42.

אודוקיה בירושלים (בשנת 441/2 לערך) וביקשה לפגוש את בן חסותה, נמנע פטרוס מהיענות להזמנתה והיא החליטה לסור אליו בעצמה. אך משרצתה לבקרו בשנית הוא שמע לעצתו של זנון, עזב את ירושלים והצטרף למנזר ששכן בין עזה למיומא.³⁶ בשלב השני לשהותו של פטרוס בירושלים הפך אפוא זנון למורו הרוחני ובכך נוצר הקשר בין פטרוס למרכז הנזירי באזור עזה ולחוג הנזירות של זנון.³⁷ למרות התבודדותו הרחק מירושלים יצא שמעו של פטרוס בחוגי הכנסייה ונטייתו לחמוק

מסמיכה הייתה מן המפורסמות. פאולוס, אחיינו של יובנליס ובישוף מיומא, הציב לו מארב וסמכו לכומר בניגוד לרצונו.³⁸ מן הסתם זרועו הארוכה של יובנליס, הבישוף רב הפעלים של ירושלים, היא שבחשה בקלחת באמצעות אחיינו. אולם פטרוס נמנע מלשמש ככומר במשך שבע השנים הבאות, עד שהתמנה לבישוף מיומא במהלך המרד המונופיזיטי בארץ-ישראל נגד יובנליס וועידת כלקדון.³⁹ בדברים אלו ניתן אולי לעמוד על המגמה של רופוס לזכות עוד בתקופה שקדמה לוועידת כלקדון את זרעי ההתנגדות המונופיזיטית ליובנליס, שהפך לדמות דמונית בספרות המונופיזיטית הפוסט-כלקדונית בעקבות 'בגידתו' במחנה המונופיזיטי.

משכשלו הניסיונות לשכנע את יובנליס לחזור בו מעמדתו בוועידת כלקדון, נבחר הנזיר תאודוסיוס, אחד ממנהיגי המרד המונופיזיטי, לארכיבישוף של ירושלים. אליבא דיוהנס רופוס מילא פטרוס, על אף רתיעתו המוקדמת, תפקיד חשוב גם בשלב המוקדם של המרד, בניסיון לשכנע את יובנליס לחזור בו מתמיכתו בהחלטות הוועידה.⁴⁰ כדי לחזק את האחיזה המונופיזיטית בקהילות הנוצריות בארץ-ישראל מונו בישופים חדשים רבים שנבחרו פעמים רבות על פי שיקולים של פופולריות בקהילותיהם.⁴¹ אנשי מיומא כפו את בחירתם על פטרוס – כך על כל פנים מבקש

אזור עזה ומנזריו במפת מידיבא

36 חיי פטרוס האיברי, עמ' 49.
 37 לסקירה כללית על התפתחות נזירות אזור עזה בתקופה הביזנטית ראה: L. Perrone, 'Monasticism in the Holy Land: From the Beginnings to the Crusades', *Proche-Orient Chrétien*, 45 (1995) pp. 48-52; idem, 'I Padri del monachesimo di Gaza (IV-VI sec.): la fedeltà allo spirito delle origini', *La Chiesa nel Tempo*, 13 (1997), pp. 87-116.
 38 חיי פטרוס האיברי, עמ' 51.
 39 בתקופת ההתבודדות במנזר שליד מיומא לפני ועידת כלקדון ביקר פטרוס בירושלים לפחות פעם אחת, כשלוש שנים קודם לוועידה (פלרופוריות, פרק 53).
 40 שם, פרק 56.
 41 חיי פטרוס האיברי, עמ' 52-53; פלרופוריות, פרק 25. כנגד הגרסה המונופיזיטית של פרשת המרד מציב קירילוס מסקיתופוליס האורתודוקסי (אמצע המאה השישית) תיאור קצר ושליילי ביותר של מהלך המרד ומנהיגו תאודוסיוס (קירילוס מסקיתופוליס, חיי אותימיוס [לעיל, הערה 4], פרק 27). פטרוס האיברי אינו נזכר בדבריו של קירילוס.

רופוס להציג את הדברים. פטרוס הובל אחר כבוד לירושלים לקבל את המינוי מידי הארכיבישוף המורד תאודוסיוס. בדרך ניסה להימלט בקפיצה מגג הבניין של תחנת הדרכים שבה עצרה השיירה לחניית לילה, אלא שבת־קול משמים מנעה ממנו את הדבר. בירושלים לא נלאה מלשדל ולטעון שאין הוא ראוי למשרת הכהונה.⁴² ניסיונות אלו לא צלחו ופטרוס היה לבישוף המורד של מיומא.⁴³ הוא ניסה אמנם להימנע מלכהן בטקס המיסה אך הקהל אילץ אותו לשמש בתפקידו.⁴⁴

פטרוס כיהן כבישוף כשישה חודשים בטרם דוכא המרד ויובנליס הושב על כיסאו כארכיבישוף של ירושלים. הבישופים המונופיזיטים שמונו בידי תאודוסיוס הוגלו בתוקף צו שלטוני, אולם פטרוס זכה ליחס מיוחד ולפטור מגירוש מידי פולכריה (Pulcheria), אחותו של הקיסר תאודוסיוס השני, שנפטר בשנה שקדמה לוועידת כלקדון, ואשתו של הקיסר הכלקדוני מרקיינוס.⁴⁵ מסתבר שפטרוס שקל את מצבו והתחבט במשך זמן מה עד שלבסוף החליט להיות שותף לגורלם של אחיו, עזב לאלכסנדריה וחי שם במסתור.⁴⁶ לאחר המהומות המונופיזיטיות שפרצו באלכסנדריה בעקבות מינויו של הארכיבישוף הכלקדוני החדש פרוטריוס (Proterius), מצא פטרוס מפלט באוקסירינכוס (Oxyrhynchus) שבמצרים העלית.⁴⁷ בשלב זה, מגלה לנו מחבר הביוגרפיה בפעם הראשונה, היה פטרוס מעורב בזמתו בפעילות מונופיזיטית מחתרתית למחצה.⁴⁸ פטרוס התגלה עתה כמנהיג מונופיזיטי פעיל הנאבק למען המטרה. עם מותו של הקיסר מרקיינוס (457) חזר פטרוס לאלכסנדריה ומילא שם תפקיד בסמיכת טימותאוס (Timotheus) כארכיבישוף בידי המון הנוזרים וההדיוטות בעיר. לדבריו של רופוס נקרא פטרוס למשימה משום שכל הבישופים המונופיזיטים שהו עדיין במסתור ולא ניתן היה להשיגם מבעוד מועד.⁴⁹ פטרוס נשאר במצרים והמשיך לפעול לגיבושם של המונופיזיטים ולעידודם בשנים הקשות של הגל האנטי־מונופיזיטי החדש תחת שלטונו של הקיסר לאון (457-474).⁵⁰

בסופו של דבר חזר פטרוס לארץ־ישראל בגיל חמישים לערך⁵¹ – הפעם כמנהיג כריזמטי, רב ניסיון והישגים, וכולוחם אמיץ למען האמונה. הוא לא שב למנזרו הישן שלייד עזה אם כי בחר לשהות גם עתה בשפלת החוף הדרומית, בכפר פלאה שבסמוך לאשקלון,⁵² אך לא עוד כנוזר מתבודד אלא כדמות

42 חיי פטרוס האיברי, עמ' 54.

43 על המרד המונופיזיטי והסמיכה שנכפתה על פטרוס ראה גם זכריה הרטור, היסטוריה כנסייתית (לעיל, הערה 11), ספר III, פרקים 3-4.

44 חיי פטרוס האיברי, עמ' 55.

45 שם, עמ' 57; זכריה הרטור, היסטוריה כנסייתית (לעיל, הערה 11), ספר III, פרק 5; John Rufus, *De Obitu Theodosii*, ed. W. Brooks (CSCO, *Scriptores Syri*, ser. 3. t. 25), Louvain 1907, p. 21; יוהנס מבית אפטוגיה, חיי סוורוס (לעיל, הערה 7), עמ' 222.

46 זכריה הרטור, היסטוריה כנסייתית (לעיל, הערה 11), ספר III, פרק 7; חיי פטרוס האיברי, עמ' 58.

47 חיי פטרוס האיברי, עמ' 60.

48 שם, עמ' 61.

49 שם, עמ' 65.

50 שם, עמ' 70-71.

51 רופוס אינו מציין במפורש את זמן חזרתו של פטרוס לארץ־ישראל אולם נראה שהדבר אירע בין אמצע שנות השישים לראשית שנות השבעים של המאה החמישית. ראה: שם, עמ' 69-77.

52 שם, עמ' 77.

ציבורית – איש קדוש מונופיזיטי המחולל נסים, רופא חולים, מגרש שדים, חוזה חזיונות, שומע קולות משמים ושוקע במצבי טרנס מיסטיים. מאמינים מונופיזיטים מרחבי הארץ שיחרו לפתחו, ולדברי יוהנס רופוס פעל פטרוס כאיש קדוש גם עבור נוצרים בכלל ואף למען יהודים ושומרונים.⁵³ סביבו הלך והתגבש בשפלת החוף הדרומית של ארץ-ישראל גרעין קשה של התנגדות מונופיזיטית מיליטנטית. פטרוס עסק בפעילות מיסיונרית מונופיזיטית לאורכה ולרוחבה של הארץ. הוא הרבה לנסוע וביקר בעזה, בירושלים, בקיסריה ובמקומות רבים נוספים, ואף לערביה הגיע. אחד החסידים שחברו אליו בתקופה זו היה עורך הדין תאודורוס מאשקלון, בוגר בית הספר היוקרתי למשפט בבירות וחברו לספסל הלימודים של יוהנס רופוס. למעשה תאודורוס הוא שיצר את הקשר בין רופוס לפטרוס.⁵⁴ הקשר הראשוני עם בוגרי אותו בית ספר הוא שהביא בשנות חייו האחרונות של פטרוס להצלחתו הגדולה בקרב חוג של סטודנטים למשפטים בבירות וביניהם אווגריוס, אחיו הצעיר של רופוס, זכריה ממיומא, לימים ההיסטוריון זכריה הרטור, וסוורוס מסונופוליס שבפיסדיה, מי שעתידי היה להיות מגדולי המנהיגים והתאולוגים של הנצרות המונופיזיטית.⁵⁵ כמו חברים נוספים נטש סוורוס את הקריירה המשפטית והגיע בעקבות פטרוס כעולה רגל ונזיר לארץ, השתקע במנזר ליד מיומא ומאוחר יותר, בימיו של הקיסר אנסטסיוס (491-518), נתמנה לפטריארך אנטיוכיה (512-518) וזכה לכינויו – סוורוס מאנטיוכיה.⁵⁶

פטרוס אף יזם את הקמתם של כנסיות ומנזרים מונופיזיטיים.⁵⁷ משחזר טימותאוס, הפטריארך המונופיזיטי הגולה של אלכסנדריה, מתקופת גלותו הממושכת (475), הזמין את פטרוס להצטרף אליו באלכסנדריה. פטרוס סירב אך המשיך לקיים קשר עם טימותאוס באמצעות מכתבים ושליחים.⁵⁸

53 שם, עמ' 126-127. פרונה מציע לראות כאן דוגמה לדו-קיום שהתפתח באותה תקופה בין מונופיזיטים לקבוצות מדוכאות אחרות. ראה: L. Perrone, 'Monasticism as a Factor of Religious Interaction in the Holy Land during the Byzantine Period', A. Kofsky & G.G. Stroumsa (eds.), *Sharing the Sacred: Religious Contacts and Conflicts in the Holy Land, First-Fifteenth Centuries CE*, Jerusalem 1998, pp. 89-90. רופוס מספר גם על מקרה של צעירה יהודייה בת החברה הגבוהה בצור שהפכה לחסידה של פטרוס, לנזירה ואם מנזר מונופיזיטית בכפר אפתוריה שמדרום לקיסריה (חיי פטרוס האיברי, 115, 120). בפרופוריות, פרק 71, שם היישוב הוא אפתורידא. הכפר אינו מופיע אצל Y. Tsafir, L. Di Segni & J. Green, *Tabula Imperii Romani: Iudaea, Palestina*, Jerusalem 1994. על פרשה זו ראה: ב' רוזן, 'משומדת מצור בארץ-ישראל בתחילת המאה השישית לספירה', קתדרה, 61 (תשרי תשנ"ב), עמ' 54-66.

54 חיי פטרוס האיברי, עמ' 78. קודם להצטרפותו לחוגו של פטרוס שירת רופוס ככומר תחת הארכיבישוף המונופיזיטי של אנטיוכיה, פטרוס 'הכובס'. עם הדחתו השנייה של פטרוס 'הכובס' והחלתו בקלאנדיון הכלקדוני, הצטרף רופוס בשנת 479 לפטרוס האיברי (חיי פטרוס האיברי, 81-82; פלרופוריות, פרק 22; זכריה הרטור, חיי סוורוס [לעיל, הערה 7], עמ' 86-87. מאז שהה במחיצתו עד מותו וחיבורו מהווה לפיכך עדות מיד ראשונה לתריסר שנות חייו האחרונות.

55 זכריה הרטור, חיי סוורוס [לעיל, הערה 7], עמ' 46-85; צייטי [לעיל, הערה 5], עמ' 104-105.
56 חיי פטרוס האיברי, עמ' 114; זכריה הרטור, חיי סוורוס [לעיל, הערה 7], עמ' 85-88. זכריה וסוורוס היו ידידים עוד מתקופת לימודיהם הקודמת באלכסנדריה. הביוגרפיה שהקדיש זכריה לחברו ('חיי סוורוס') מכילה מידע עשיר על החיים הסטודנטיאליים באותה תקופה. על האווירה התרבותית בחוגים אלו ראה: W. Bauer, 'Die Severus-Vita des Zacharias Rhetor', idem, *Aufsätze und kleine Schriften*, Tübingen 1967, pp. 210-218.

57 חיי פטרוס האיברי, עמ' 78.

58 שם, עמ' 80.

מעמדו של פטרוס זכה להכרתו של הקיסר זנון. הוא זימן את פטרוס ואת מורו הרוחני וידידו הגדול, אבא ישעיהו, לקונסטנטינופוליס, ככל הנראה כדי לגייסם להבעת תמיכה בנוסח הפשרה הכריסטולוגית, ההנוטיקון (henoticon), שיוזם הקיסר מספר שנים קודם לכן (482).⁵⁹ פטרוס השתמט מהוראתו של זנון ונמלט לפניקיה.⁶⁰

יוהנס רופוס חותר לצייר את דמותו של פטרוס כלוחם נחוש וחסר פשרות למען האמונה המונופיזיטית. זכריה הרטור לעומת זאת מגלה מגמה שונה במעט ומעדיף להציג את פטרוס כמונופיזיטי מתון, מבחינת תפיסתו התאולוגית למצער.⁶¹ ארנסט הוניגמן ביקש לזהות את פטרוס האיברי כמחברו של קורפוס הכתבים הפסודודיוניסיים, מחיבורי היסוד של המיסטיקה הנוצרית, שנתחברו בתקופה זו. אולם מאחר שבכתבים אלו ניתן לזהות לכל היותר עמדות מונופיזיטיות מתונות, עשה הוניגמן מאמצים נפתלים למתן את דמותו הרדיקלית של פטרוס האיברי כפי שמציגה יוהנס רופוס, ולתארו כמנהיג ומיסטיקן מונופיזיטי מתון העשוי להצטייר כמועמד אידאלי לחיבור כתבים אלו.⁶²

פטרוס מת בהיותו בן למעלה משבעים שנה (491) כשהוא מוקף בתלמידיו בפרוור החוף של יבנה,⁶³ והובא לקבורה במנזרו הישן שבין עזה למיומא.⁶⁴

שאלת המקומות הקדושים

יוהנס רופוס, מחבר קורות חייו של פטרוס, חיבר כאמור גם את אוסף דברי התעמולה האנטטי-כלקדונית המכונה 'פלרופוריות'.⁶⁵ בחיבור זה, המבוסס בעיקרו על חומר השאוב ממקורות ארץ-

59 שם, עמ' 103. על אבא ישעיהו ראה: D.J. Keller, 'L'abbé Isaïe-le-jeune', *Irénikon*, 16 (1939), pp. 113-126; Chitty, 'Abba Isaiah', *JThS*, 22 (1971), pp. 47-72; S. Salaville, 'L'affaire de Zénon et de son frère', *Revue de Théologie*, 18 (1916-1919), pp. 255-265; idem, 'L'Hénotique de Zénon', *ibid.*, pp. 389-397; *Hénotique*, *Échos d'Orient*, 18 (1916-1919), pp. 255-265; idem, 'L'Hénotique de Zénon', *ibid.*, pp. 389-397; פטריך (לעיל, הערה 1), עמ' 309-310.

60 חיי פטרוס האיברי, עמ' 104, *Zacharias Rhetor, Vita Isaiae*, ed. E.W. Brooks (CSCO, *Scriptores Syri*, ser. 3 t. 25), Louvain 1907, p. 14. לדעתו של הוניגמן פטרוס כלל לא ברח אלא היה למעשה בדרכו לקונסטנטינופוליס משהשיגה אותו הידיעה על ביטול הווימון בעת ששהה בטריפולי, ראה: E. Honigmann, *Pierre l'Ibérien et les écrits du Pseudo-Denys l'Aréopagite*, Brussels 1952, p. 13.

61 מגמה זו של זכריה באה לביטול הווימון של פטרוס בשאלת מהות גופו של ישו (זכריה הרטור, חיי ישעיהו [שם], עמ' 11).

62 ראה: הוניגמן (לעיל, הערה 60), עמ' 13-17. הצעתו של הוניגמן נדחתה בידי חוקרים שונים, ראה: I. Hausherr, 'Le pseudo-Denys est-il Pierre l'Ibérien?' *OCP*, 19 (1953), pp. 247-260; H. Engberding, 'Kann Petrus der Iberer mit Dionysius Areopagita identifiziert werden?' *Oriens Christianus*, 38 (1954), pp. 68-95; R. Roques, 'Pierre l'Ibérien et le "Corpus" dionysien', *Revue d'Histoire des Religions*, 145 (1954), pp. 69-98. לפני שנים אחדות עלתה הצעת זיהוי זו לדיון מחודש, ראה: M. van Esbroeck, 'Peter the Iberian and Dionysius the Areopagite: Honigmann's Thesis Revisited', *OCP*, 59 (1993), pp. 217-227.

63 חיי פטרוס האיברי, עמ' 137.

64 שם, עמ' 142.

65 על ההיבט התעמולתי הכולט של שימוש בסיפורי חזיונות לצורכי העימות הדוקטרינרי בחיבור זה ראה: L. Perrone, 'Dissenso dottrinale e propaganda visionaria: le Pleroforie di Giovanni di Maiuma', *Augustinianum*, 29 (1989), pp. 451-495.

ישראליים ובמיוחד על חומר שמקורו בפטרוס האיברי עצמו, מעיד יוהנס רופוס על התהוות היחס הבעייתי למקומות הקדושים בקרב הסיעה המונופיזיטית הרדיקלית בארץ-ישראל, בעקבות דיכוי המרד המונופיזיטי ומדיניות הפיוס שנדחתה על ידי הרדיקלים. רופוס מתאר בכמה אנקדוטות את הדילמה המונופיזיטית ותיאורו מתאפיין במידה ניכרת של קוטביות, הגובלת בפשטנות; הצגה זו של הדברים משקפת אולי את העמדה הרדיקלית שלו עצמו. בעלי עמדה זו סבורים היו שהזיקה של מונופיזיטים למקומות הקדושים הנמצאים בשליטה כלקדונית משמעותה לאמתו של דבר שיתוף פעולה ואיחוד עם האויב הגדול של האמונה האמתית, היא האמונה המונופיזיטית.

ביסודה של דילמה זו מונח הניגוד בין רגש הדבקות במקומות הקדושים במצב ההיסטורי שנוצר לאחר ועידת כלקדון לבין צו הנאמנות לאמונה האמתית. המאמין המונופיזיטי הכן, שחי באחד מן המקומות הקדושים עמד בפני הבחירה המרה בין נטישת מקום מגוריו מתוך נאמנות לאמונתו האמתית ולאחיו לאמונה לבין הישארות במקומו לצד ה'כופרים' הכלקדונים. דילמה זו מתוארת כאמור באמצעות מספר אנקדוטות.

הכומר הנזיר קונסטנטינוס, שומר הקבר של יוחנן המטביל בסבסטיה בימי ועידת כלקדון, ראה לעתים קרובות את יוחנן בחזיונותיו. לאחר דיכוי המונופיזיטים בעקבות ועידת כלקדון וגירוש הכמרים בני סיעתו של הפטריארך המונופיזיטי תאודוסיוס בידי הקיסר מרקיינוס, היה על קונסטנטינוס להחליט אם להימלט משיתוף עם הכופרים ובכך לגזור על עצמו ניתוק מיוחנן המטביל, או שמא להישאר בסבסטיה ולהפוך בעצמו לכופר. קונסטנטינוס שטח בפני יוחנן המטביל את תחינתו שיגלה לו בחכמתו את רצון האל. הוא זכה לחזיון של הקדוש שאמר לו: 'כומר, אל תאבד את נשמתך

מגן ברכיית יצחק

בית אל בצילום של פליקס בונפיס, שפעל במזרח התיכון בשנים 1867-1885; התצלום נצבע, כנראה בידי בנו אדריאן

בגללי ואל תתכחש לאמונתך. לך לך ושמור את נפשך ללא רבב, שכן באשר תלך אהיה אתך'. קונסטנטינוס עזב את הקדוש האהוב ואת קברו ונמלט מסבסטיה.⁶⁶

בסיפור אחר מתואר מקרה דומה. לאחר ששהה תקופת מה בין הנזירים בסיני יצא הנזיר המונופיזיטי זוסימוס למסע עלייה לרגל לירושלים, ומשם המשיך לבית-אל בחיפוש אחר מקום שקט להתבודדות. שומר המקום הקדוש של חלום יעקב הפציר בו להישאר יחד אתו במקום. זוסימוס הודה שהדבר בלתי אפשרי שכן הוא נמלט מהכופרים של כלקדון. אולם השומר הבטיחו שאין בכך כל קושי. זוסימוס נטה להיענות להומנה הנדיבה, אלא שלילה אחד הופיע האב הקדמון יעקב בחלומו ואמר לו: 'כיצד יכול אתה להישאר כאן, בשעה שאתה אורתודוקס (דהיינו מונופיזיטי) ושרוי בשיתוף

מראה הכפר שומרון בצילום מאת בונפיס

עם האורתודוקסים? אל תבגוד באמונתך בגללי, אלא מהר וברח מחברתם של הסוטים ולא תחסר מאומה'. וזוסימוס אכן נמלט מהמקום.⁶⁷

אנקדוטה נוספת מספרת על אישה מונופיזיטית, חסידה של סטפנוס הקדוש ויוחנן המטביל שחיתה בירושלים. לאחר ועידת כלקדון נרתעה האישה מלערוך את ביקוריה הקבועים בכנסיותיהם ולהתפלל עם המדכאים, דהיינו עם תומכי כלקדון. היא התענתה בחרדת הפירוד מהקדושים, עד שסטפנוס הופיע לפניה ואמר לה: 'לכי, הישארי בתאך ולא תאבדי את ירושתך. אל תעני את נפשך במחשבה שאת מנותקת מאתנו. באשר תהיי אנו אתך, שוכנים עמך'.⁶⁸

בין אם סיפורים אלה וכיוצא בהם הם אותנטיים ובין אם הם אנכרוניסטיים, משתקפת בהם הרגישות החדשה שהתפתחה בחוגים מונופיזיטיים רדיקליים בארץ-ישראל במחצית השנייה של המאה החמישית ובראשית המאה השישית לגבי המקומות הקדושים והעלייה לרגל אליהם. התפתחות חדשה זו יש לבחון בפרספקטיבה הרחבה יותר של העוינות הגוברת בין המחנות היריבים. חיבוריו של יוהנס רופוס משופעים אמירות שבהן מוצגים ועידת כלקדון כפועלו של השטן, התומכים בה כעובדי השטן, בישוף ירושלים יובנליס כאנטי-כריסטוס וכדומה.⁶⁹ הוא אף אינו מהסס לראות באימפריה בכללה שורש כל רע. כיבושי הברברים במערב נתפסים בכתביו כעונש על הטומוס (Tomus) של האפיפיור

66 פלרופוריות, פרק 29.

67 שם, פרק 30.

68 שם, פרק 79.

69 ראה למשל: שם, פרקים 9, 17, 26. מנגד מכנה קירילוס מסקיתופוליס את תאודוסיוס, מנהיג המרד המונופיזיטי, שלוחו של האנטי-כריסטוס (חיי אותימוס [לעיל, הערה 4], פרק 27). אמירות מסוג זה מאפיינות אפוא את כתביהם של שני המחנות.

לאו⁷⁰ ועל ועידת כלקדון וכהתגשמות נבואות החורבן של ירמיהו. ועידת כלקדון בישרה אפוא אליבא דרופוס את בואו של האנטי־כריסטוס.⁷¹

א"ד האנט עמד כבר על כך ש'ההערצה האוניורסלית שלה זכו המקומות הנזכרים בכתבי הקודש כגרעין הנראה לעין של האמונה, היוותה נשק פוטנציאלי ייחודי ורב השפעה בפוליטיקה הכנסייתית'.⁷² מכתביו של היירונימוס (מת בשנת 420) משקפים כבר דעה רווחת בין משכילים נוצרים בדבר הערך התאולוגי המיוחד של המקומות הקדושים כהוכחות לאמתות המאורעות המעצבים של הנצרות, כפי שסופרו בכתבי הקודש. לפיכך יוחסה מעלה מיוחדת לעלייה לרגל למקומות הקדושים כתנאי להשגת השלמות הדתית.⁷³ במכתב ליובנליס קבע האפיפיור לאו שהמקומות הקדושים הם ההוכחות שאינן ניתנות להפרכה לאמונה הנוצרית.⁷⁴ ברוח זו כתב לאו גם לאודוקיה, שצידדה תחילה בעמדה המונופיזיטית, שאין היא רשאית להתעלם מאמתות האמונה במקום שבו מכריזים עקבות הנסים שעשה וההוכחות לסבלו כי ישו המשיח הוא אל אמתי ואדם אמתי בישות אחת.⁷⁵ במילים אחרות, המקומות הקדושים זכו להכרה ולהשיבות תאולוגית כהוכחה לדוקטרינת שני הטבעים של כלקדון. עמדה זו השתרשה ככל הנראה בחוגי ההנהגה הכלקדונית בארץ־ישראל, שכן מאוחר יותר, בזמנו של הקיסר הפרו־מונופיזיטי אנסטסיוס, שיגרו סבס ותאודוסיוס, מנהיגי נזירות המדבר, עצומה לקיסר כנגד המונופיזיטים וכנגד מינויו של פטריארך מונופיזיטי בירושלים. בעצומה זו טענו השניים שבאמצעות הצלב הקדוש, כנסיית התחייה ושאר המקומות הקדושים קיבלו הנוצרים תושבי ארץ הקודש את האמונה הנכונה, דהיינו את האמונה בניסוחה הכלקדוני. יתרה מזו, במו ידיהם נוגעים התושבים מדי יום באמת באמצעות המקומות הקדושים שבהם התרחשה האינקרנציה של הגואל. השליטה במקומות הקדושים נתפסה מעתה כמבטיחה את קיום האמונה הנכונה, האמונה הכלקדונית הדואופיזיטית, ואף את שלטונו של קיסר כלקדוני, ומוטב - כתבו סבס ותאודוסיוס - שיעלו המקומות הקדושים באש מאשר יימסרו בידי הכופרים המונופיזיטים, שהרי אין ערך למקומות אלו אם אינם בידי אנשי האמונה הנכונה.⁷⁶ בניסוח חריף זה עולה בבירור הערך התאולוגי היחסי של המקומות הקדושים, המותנה בהחזקתם בידי הצד הנכון במאבק.

על רקע דברים אלו ניתן להבין טוב יותר את אמירתו הנחרצת של יוהנס רופוס הקובעת שעם גירושם של המונופיזיטים מהכנסיות עזבה עמהם רוח הקודש ובמקומה נכנס יחד עם הכופרים האנטי־כריסטוס.⁷⁷ בחיבור ההיסטוריה הכנסייתית שלו מספר זכריה הרטור כי כאשר גורשו

70 תעודה הכוללת את הגדרת האמונה הנכונה שניסח האפיפיור בשנת 449 ושאושרה בוועידת כלקדון.

71 פלרופוריות, פרק 89.

72 E.D. Hunt, *Holy Land Pilgrimage in the Later Roman Empire AD 312-460*, Oxford 1984, p. 246

73 Hieronymus, *Epistulae*, ed. I. Hilberg (CSEL, 54), Leipzig 1910, nos. 46, 58

74 Ep. 139, *Acta Conciliorum Oecumenicorum*, II, 4, ed. E. Schwartz, Berlin 1914-1974, pp. 91ff.

75 R. Wilken, *The Land Called Holy: Palestine in Christian History and Thought*, New York 1977, עמ' 123 (שם), עמ' 77

Haven & London 1992, p. 169

76 קירילוס מסקיתופוליס, חיי סבס (לעיל, הערה 27), פרק 57. דיון קצר בתפיסה התאולוגית לגבי המקומות

הקדושים המשתקפת בעצומה זו ראה: וילקן (שם), עמ' 167-169.

77 פלרופוריות, פרק 93.

המנהיגים המונופיזיטים מארץ-ישראל, נשאר פטרוס האיברי מאחור הודות ליחס המיוחד שזכה לו מצד הקיסר ואשתו. אולם ישו נגלה לו בחיזיון וגער בו: 'הכיצד זה פטרוס? האם אני גולה יחד עם עבדי המאמינים ואילו אתה נשאר בשקט ובשלווה?'. אזי ניחם פטרוס והצטרף לגולים.⁷⁸

הכלקדונים מצדם תרמו ככל הנראה אף הם להחמרת המצב בנוגע למקומות הקדושים. יוהנס רופוס מספר על המונופיזיטים אורביקיה (Urbicia), דיאקונית ובתו של כומר מכרתים, ואחיה אופרסיוס (Euphrasius), שעלו לרגל לירושלים ורכשו מנזר בקרבת כנסיית העלייה בהר הזיתים. הם קיבלו למנזרם את הכומר המונופיזיטי אפיפניוס מפמפיליה, שהגיע לעיר כפליט ועולה רגל. אולם משום שסירבו לקחת חלק בטקס המיסה של הפטריארך (דהיינו להיות בשיתוף עמו), ולאחר שנכשלו ניסיונות השידול והפשרה של מושל העיר, גורשו השלושה מירושלים.⁷⁹ הנזיר הנווד והסופר יוהנס מוסכוס (Moschus) מתאר בחיבורו 'האחו הרוחני' (Leimon או Leimonarion), אוסף אנקדוטות מחיי הנזירים במתכונת 'דברי אבות המדבר' (Apophtegmata Patrum), מקרים דומים של מונופיזיטים שנאסרה עליהם הכניסה לכנסיית התחייה ולקבר הקדוש, אם כי מדובר באירועים מתקופה מאוחרת יותר (המחצית השנייה של המאה השישית וראשית השביעית).⁸⁰ ייתכן שמקרים אלו משקפים מגמה לאסור את הכניסה לאתרים קדושים על מונופיזיטים מוצהרים. לעומת זאת נראה שמונופיזיטים רדיקלים הסתייגו מעמיתיהם שנטלו חלק יחד עם תומכי כלקדון בפולחן המקומות הקדושים. מסופר על נזירה עולת רגל ששהתה באחד המנזרים בהר הזיתים ובמהלך ביקור מזדמן בכנסיית העלייה גילתה לפתע שדלתות הכנסייה נסגרו ובכנסייה מתקיימת פגישה של כלקדונים. מאוחר יותר האשימו חבריה המונופיזיטים את האישה בשיתוף פעולה עם החוטאים.⁸¹

ייתכן שהתגובה החריפה בארץ-ישראל כנגד ועידת כלקדון עוררה גם נטייה לבזות את המקומות הקדושים, ובמיוחד את אלו שבירושלים, שהפכו מזוהים עם דמותו השנואה של יובנליס. נאמר על יובנליס שהפך את ירושלים למאורת פריצים ומילאה בנואפים.⁸² כדי להמחיש את הסתאבות המקומות הקדושים תחת כהונתו של יובנליס והכלקדונים סופר שבזמנו של יובנליס, אם כי קודם לוועידת כלקדון, נאף אחד הכמרים עם אישה בכנסיית הקבר (כנסיית המרטריון); הדבר היה לאחר התפילות, בחדר שמעל לכנסייה, שבו התגלו השניים בבוקר המחרת. אירוע זה גרם לגרונטיוס, אב המנזר של מלניה הצעירה בהר הזיתים, לצום במשך יומיים רצופים כל אימת שהיה עליו לערוך את תפילת הערב בכנסיית הקבר. עדות זו מייחס יוהנס רופוס לפטרוס האיברי.⁸³

78 זכריה הרטור, היסטוריה כנסייתית (לעיל, הערה 11), ספר III, פרק 7.

79 פלרופוריות, פרק 44.

80 H. Chadwick, 'John Moschus and Iohannes Moschus, *Pratum Spirituale*, (PG, 87), cols. 2904-2905

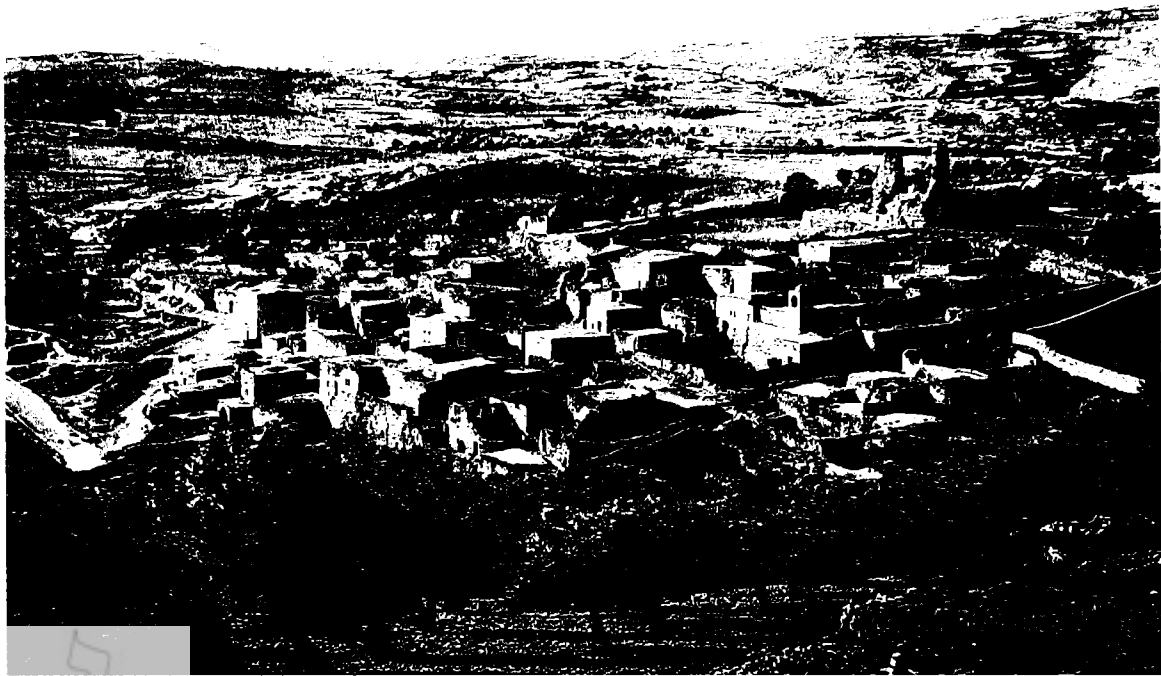
his Friend Sophronios the Sophist', *JThS*, n.s. 25 (1974), p. 70. ייתכן שניתן לראות תקדים למקרים אלו בחרם

שהטילה כנסיית ירושלים על היירונימוס (393). חרם זה נמשך שלוש שנים וכלל איסור כניסה לכנסיית הקבר בירושלים ולכנסיית המולד בבית-לחם; Hieronymus, *Contra Iohannem Hierosolymitanum*, 42 (PL, 23), col. 394a

81 פלרופוריות, פרק 80.

82 שם, פרק 18.

83 שם, פרק 41.

בית-עניה במבט מצפון. באופק בולט הרודיון. צילום מאת בונפיס

עלייה לרגל

הביוגרפיה מספרת שלעת זקנה נחלש גופו של פטרוס מאורח החיים הסגפני החמור שהטיל על עצמו והוא נסע לערביה כדי להתרפא במעיינות החמים של ליוויאס. אולם נסיעה זו לא הייתה מסע פרטי בלבד. פטרוס בתיאורו של רופוס ממלא תמיד גם את התפקיד של האיש הקדוש המונופיזיטי. מי המעיינות של ליוויאס לא היו חמים כל צורכם ופטרוס ובני לווייתו עשו את דרכם למעיינות החמים של בער. במהלך הדרך הפך המסע למעשה לעלייה לרגל למקומות הקדושים בחלק זה של עבר הירדן. החבורה ביקרה בכנסייה ובמנזרים שבהר נבו במקום שבו מת משה, וערכה תפילות הודיה. הם האזינו לסיפור הנסיבות המופלאות של גילוי קברו של משה ובניין הכנסייה שמעליו.⁸⁴ יוהנס רופוס עצמו ליווה את פטרוס במסע זה והוא מעיד על הנסים הרבים ובכללם נסי מרפא שהתרחשו במקום כהוכחה לקדושתו. הוא ראה בהר נבו מקום קדוש ואתר עלייה לרגל לרפואת הגוף והנפש.⁸⁵ פטרוס ובני חוגו

84 חיי פטרוס האיברי, עמ' 83. לפי סיפור זה התגלה הקבר בידי רועה מהכפר נבו שנקלע למקום עם עדרו וראה מערה זוהרת באור ובה זקן נכבד שוכב על גבי מיטת אור. הרועה הבין שזהו משה ונמלט מהמקום ברוב פחד לבשר את הדבר. הסיפור מעיד על הדינמיקה הפורייה של התפתחות המסורות של המקומות הקדושים. סיפור גילוי הקבר עדיין לא היה ידוע כשביקרה אגריה בהר נבו אם כי את הקבר עצמו כבר היו מראים וסופר שמשה נקבר בידי המלאכים (מסע אגריה [לעיל, הערה 75], פרק XII). ייתכן שיש לראות בפרשת העלייה לרגל לקבר משה גם חוליה נוספת במגמה של יוהנס רופוס לתאר את הקריירה של פטרוס האיברי כמעין Imitatio Mosis. ראה על כך במאמרה של ברוריה ביטון-אשקלוני בחוברת זו (עמ' 97-112).

85 חיי פטרוס האיברי, עמ' 83-89.

מתוארים כנוטלים חלק בפעילות של עלייה לרגל על כל הטקסים והנהגים הכרוכים בפולחן המקומות הקדושים כפי שהתפתחו מראשית המאה הרביעית ואילך, וזאת ללא שום הסתייגות. ניתן להסביר את הדבר בכך שהאזור לא זוהה בידי המונופיזיטים כנתון לשליטתם של ההטרודוקסים הכלקדונים, ואולי יש כאן גם עדות לכך שהרגישות החדשה ביחס למקומות הקדושים והעלייה לרגל נטתה להתמקד בהגמוניה הכלקדונית ולא התפתחה לכלל התנגדות עקרונית לעלייה לרגל ולפולחן המקומות הקדושים.

בדרכם חזרה לשפלת החוף הוזמנו פטרוס וחברתו בידי הטריבון אליאס, חסיד ותיק של פטרוס ששימש בעבר כפקיד בכיר בשירותה של אודוקיה וחי בירושלים, לבלות את הקיץ החם בכפרו בית טפשא, מרחק חמישה מילים מצפון לירושלים.⁸⁶ פטרוס נענה להזמנתו.⁸⁷ בתום הקיץ פנתה החבורה לשוב לשפלה. בדרך התעורר ויכוח בין כמה תלמידים: כיצד זה במשך כל הקיץ לא השתוקק פטרוס לבקר בירושלים, במקומות הקדושים ובמיוחד בגולגותא ובקבר הקדוש, ולו גם בלילה, אף על פי ששהה בקרבת מקום לעיר? על כך השיב אחד הנוזרים: בלילה שלפני היציאה לדרך לשפלה אירע לו חיזיון מיוחד. פטרוס נגלה לו, נטלו בידו והובילו לירושלים. הם הגיעו לעיר מצפון, ביקרו בכנסיית סטפנוס ובקריפטא, ושם התפלל פטרוס וכיבד את שרידי הקדוש. משם מיהרו לגולגותא ולקבר הקדוש. הם המשיכו את דרכם לכנסיית פילטוס, ממנה לכנסיית המשותק (כנסיית הפרובטיקה בברכת בית חסדא) ומשם לגת שמנים. לאחר שביקרו במקומות

דיוקן מסורתי של פטרוס האיברי

הקדושים שבסביבה עלו לעליית התלמידים (מקום הסעודה האחרונה),⁸⁸ וממנה המשיכו לכנסיית העלייה ולביתו של לזרוס. משם פנו לדרך המובילה לבית-לחם. לאחר שהתפלל שם המשיך פטרוס לקבר רחל והתפלל אף שם כמו גם בכנסיות נוספות לאורך הדרך חזרה לירושלים. הוא ירד בדרך אל כנסיית השילוח ומשם טיפס לכנסיית ציון הקדושה, ובכך השלים את מסלול הסיבוב הקדוש. לכל אורך המסע תמך בו אותו האת. הם שבו לכפר ובבוקר המחזרת יצאו לדרכם חזרה. תיאור החיזיון שכנע את התלמידים הביקורתיים שרבים אכן נשא תפילה לאל בכל המקומות הקדושים שבהם ביקר ברוחו, בכל יום ואף בכל שעה. וכדי לחזק את רושם השכנוע של התלמידים מביא יוהנס רופוס פסוקים מדברי פאולוס המדגישים את קרבתו של ישו ברוחו אל המאמין בכל מקום שבו הוא שרוי.⁸⁹

86 המקום אינו מוזוהה. ראה: צפריד, דיסגני וגרין (לעיל, הערה 53), עמ' 86.

87 חיי פטרוס האיברי, עמ' 97-98.

88 משתקפת כאן המסורת של זיהוי מקום הסעודה האחרונה בהר הזיתים, מסורת הקודמת או מקבילה למסורת זיהויו בהר ציון. ראה על כך במאמרה של ברוריה ביטון-אשקלוני בחוברת זו.

89 חיי פטרוס האיברי, עמ' 98-100.

גת שמנים (למעלה)
וקבר לזרוס
בצילומיו של בונפיס

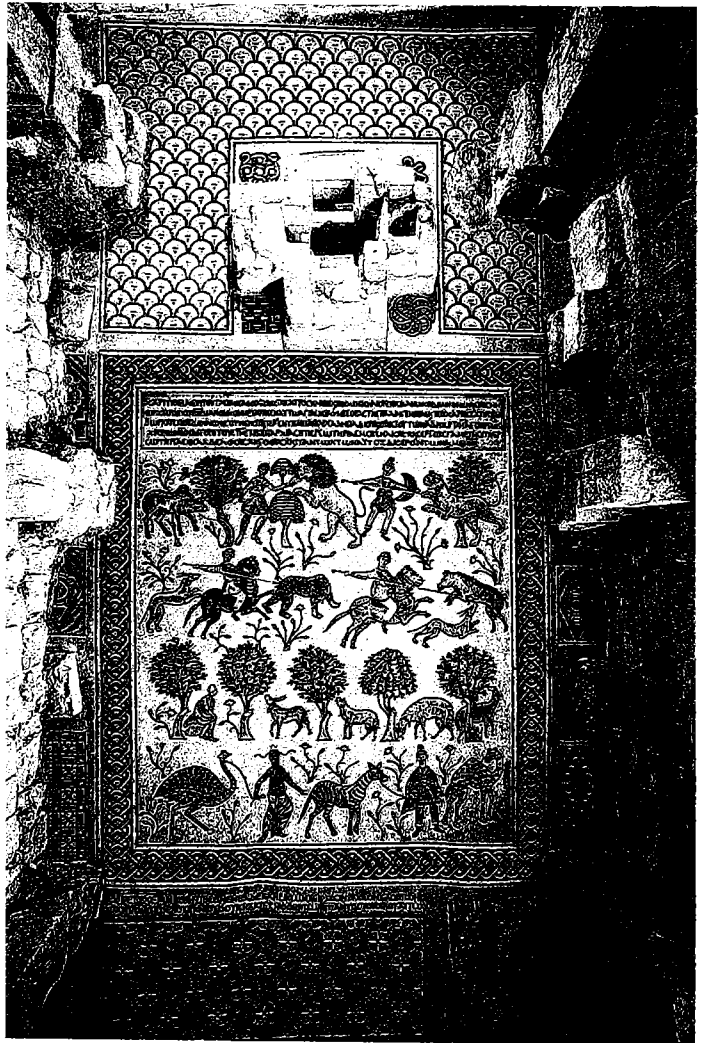
סיפור זה משקף את הדילמה המונופיזיטית לגבי המקומות הקדושים תחת השליטה הכלקדונית. פטרוס נמנע מלבקר בירושלים ובמקומות הקדושים, והימנעותו הפכה לנושא לביקורת והתמרמרות מצדם של כמה מחסידיו. אפשר שביקורת זו ביטאה את הדילמה האמתית ואפשר ששימשה את יוהנס רופוס כאמצעי להבליט את התנהגותו של פטרוס ואת החזיון הנפלא. משמעותו של החזיון טמונה בטרנספורמציה

הרוחנית שעובר רעיון העלייה לרגל למקומות הקדושים. ראוייה במיוחד לציון העובדה שהמקומות הקדושים לא איבדו בסופו של דבר את ערכם התאולוגי הפנימי. מסע הצליינות החזיוני למקומות הקדושים נערך לפי מסלול אופייני לעולה הרגל הביזנטי לירושלים. מבחינה סימבולית המשיכו המקומות הקדושים לשמש מוקדים לעלייה לרגל רוחנית, אולם חשיבות הממד הפיזי שלהם ומשמעותו המעשית הוצנעו.

דומה שסיפור זה עולה בקנה אחד עם תיאורו של יוהנס רופוס את שנות חייו האחרונות של פטרוס האיברי. כאן מציג רופוס את גיבורו כמי שמגשים את האידאל הנזירי של קסניטיאה (יוונית: xeniteia; סורית: אכסניותא, דהיינו זרות, גלות) בהקשר רחב ומתוך פרשנות מקסימליסטית – חיים של ניתוק לא רק מארץ המולדת וממקומות קדושים אלא מכל אתר המייצג התיישבות קבע, והמהווה מעצם טיבו צורה של דבקות בחיי העולם הזה, ויהא זה אפילו מנזר.⁹⁰ לדברי יוהנס רופוס סירב פטרוס לאור אידאל זה לשוב למנזרו הישן שבין עזה ומיומא כדי לבלות בו בשלווה את ימיו האחרונים. הוא קיווה לסיים את חייו כ'זר' לעולם הזה ולזכות בכתר הקסניטיאה.⁹¹

פטרוס האיברי עשה כברת דרך ארוכה. נסיבות חייו האישיות ומאורעות היסטוריים הפכו אותו מעולה רגל צעיר ונלהב, חסידם של שרידים ומקומות קדושים, לדמות מופת

לאידאל הקסניטיאה – האיש הקדוש החי בנדודים מתמידים כזר לעולם, מעבר לכל קשר לעולם החומר בן החלוף ואף לשרידים ולמקומות קדושים. קורות חייו כפי שסופרו בידי תלמידו המסור, יוהנס רופוס, ממחישות גם את מצוקתם של המונופיזיטים בארץ-ישראל בעקבות ועידת כלקדון.

רצפת פסיפס ואגן הטבילה ב'בזיליקה של משה' (מקאם נבי מוסה) בהר נבו, משנת 530

90 A. Guillaumont, 'Le dépassement comme forme d'ascèse dans le monachisme ancien', idem, *Aux origines du monachisme chrétien: Pour une phénoménologie du monachisme* (Spiritualité Orientale, 30), Paris 1979, pp. 89–116

91 חיי פטרוס האיברי, עמ' 122.